

ГЕНДЕРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В СОЦІОЛОГІЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ІРВІНГА ГОФМАНА

Здійснено аналіз концепції гендерної ідентичності Ірвінга Гофмана та дана оцінка теоретико-методологічної та евристичної значущості понять «гендерний дисплей» та «стигма», які використовуються соціологом для з'ясування специфіки феномену гендерної ідентичності.

Ключові слова: гендерна ідентичність, гендерний дисплей, стигма

In this article was done analysis of Erving Goffman's gender identify and was estimated theoretic-methodological and evristic significance of definitions 'gender display' and 'stigma' which is used by sociologists for explanation phenoma of gender indentify particularity.

Key words: gender identify, gender display, stigma

В новому столітті цивілізаційний розвиток змінює гендерні уявлення, дозволяє подивитись на традиційну гендерну дихотомію зовсім з іншого боку. Гендерні вибори стають все довольнішими, гендерні образи – багатоманітнішими. Руйнується традиційна соціальність, яка відштовхувалась від статевої дихотомії. Утворюються нові статусні прив'язки, і гендерна сегрегація, притаманна для традиційного типу гендерних відносин, зникає, а соціальність – ні: вона «підлаштовується» до гендерних нововведень – утворюються нові типи соціальних зв'язків, нова гендерна сегрегація, від якої і починає відштовхуватись нова соціальність. Виникає питання, чи працюватимуть концепти Ірвінга Гофмана для вивчення та аналізу традиційної гендерної дихотомії в гендерно оновленому суспільстві. Відповідно, **мета** даної роботи полягає в представленні можливостей застосування концептів ідентифікації та аналізу гендерної ідентичності Ірвінга Гофмана у вивченні сучасної соціальної реальності, **предметом** виступають способи та атрибути ідентифікації ідентичності за Ірвінгом Гофманом. В статті поставлені наступні **завдання**: дати визначення підходів до вивчення ідентичності та визначити місце інтерпретативної теорії Ірвінга Гофмана в аналізі ідентичності; охарактеризувати специфіку понять гендерної ідентичності за Ірвінгом Гофманом; визначити можливості застосування інструментарію інтерпретативного підходу для вивчення гендерної ідентичності в сучасному суспільстві.

Проблематика ідентичності постійно знаходиться в полі зору соціологічної уваги. Попередньо уявлення про ідентичність формувались в соціогуманітарних науках. Звертаючись до соціологічної традиції можна зазначити, що теорія ідентичності тут пов'язана з символічним інтеракціонізмом і виходить з прагматичної теорії самості (self), яка розроблялась *Вільямом Джемсом* та *Джорджем Гербертом Мідом*. Пізніше поняттям та визначенням ідентичності займалися *Пітер Бергер* та *Ірвінг Гофман*. Вони визначали ідентичність як таку, що «створюється соціально, підтримується соціально та трансформується соціально». До такого висновку вчені прийшли спираючись на те, що люди будують свою власну ідентичність з матеріалу тієї культури, в якій вони живуть. Вивчення ідентичності в межах соціологічної традиції на даному етапі можна умовно розділити на два напрямки, з умовними назвами «оптимістичний» та «песимістичний» [див.: 5, 3-35].

Прибічники оптимістичного напрямку вважають, що сучасний світ привів до росту індивідуальності та можливості вибору власної ідентичності серед широкого кола останніх. Прибічники песимістичного напрямку, на противагу, говорять про масову культуру відчуження. Втрачається межа між самістю та культурою, формується нарцисична особистість, росте тенденція до фрагментації, безпритульності, втрата авторитетів в публічному світі через зростання егоїзму, самозацікавлення та самозанурення. Названі ідеї пояснення ідентичності певним чином сприяли появі особливої форми політики – «політики ідентичності». Дана форма політики асоціюється в основному з етнічними та релігійними меншинами, з феміністичними, лесбійськими рухами та рухами гомосексуалістів, адже саме досвід пригноблення певних соціальних груп грає ключову роль у формуванні ідентичностей цих груп, сприяє формуванню діалектики культури, політики та ідентичності, що призводить до соціальних змін.

Окреме місце серед підходів до вивчення ідентичності посідає підхід *Ірвінга Гофмана*, для якого визначення ідентичності та гендерної ідентичності зокрема займає чільне місце. Поряд з поняттям гендерної ідентичності він вводить поняття «гендерний дисплей». Пояснюючи концептуальний зміст своєї позиції І.Гофман доводить, що гендерний дисплей є специфічним проявом загального дисплею людини як індивіда. Дисплей людини – це поведінка індивіда, включаючи його зовнішність, яка інформує свідків, говорить їм щось важливе про соціальну ідентичність даного індивіда, про його наміри та життєві плани, про те як індивід ставиться до свідків демонстрації. В кожній культурі характерний ряд такого роду індикативної поведінки та зовнішності стає спеціалізованим, піддається формалізації, зводиться до чогось рутинного, але, можливо, більш ефективного з точки зору виконання саме інформативної функції. Такі індикативні події можна назвати «дисплеями». Дисплеї є частиною того, що люди зазвичай називають «експресивною поведінкою» [5, 315]. Через це вони тяжіють до того, щоб бути зрозумілими та «природними», ніби вони дійсно такими є; щоб сприйматись як щось таке, що не потребує особливого соціального та історичного аналізу, хоча в дійсності ритуалізовані типи експресивної поведінки потребують історичного аналізу та розуміння.

Спираючись на те, що дисплеї є частиною експресивної поведінки, Гофман намагається з'ясувати, звідки беруться дисплеї, де їх коріння. Як пише Гофман, «матеріали» та «складові» для формування таких стилів можуть виходити з особливих соціальних установок. Але питання про те, де коріниться сам стиль, все одно залишається актуальним. Найбільш відомою теорією, яка пояснює походження гендерних дисплеїв, є біологічна теорія. Гендер розуміється тут як розширення нашої «тваринної» суті. Так само як тварини виражають свою стать, так само це робить і людина: стверджується, що саме вроджені паттерни визначають поведінку в обох випадках. Методи, за допомогою яких люди попередньо встановлюють приналежність людини до тієї чи іншої статі в подальші роки, є аналогічними з тими, які люди використовують для визначення статі у домашніх тварин (наприклад, наявність первинних та вторинних статевих ознак, особливості статевої поведінки тощо).

Але, хоча методи, за допомогою яких люди класифікують стать, є біологічними, є не зовсім зрозумілим чому на основі цього слід вважати, ніби ці методи є також центральними з точки зору культури. Гофман вважає, що більш важливим є дізнатись про те, що саме ми запозичили в сфері статевих дисплеїв з тваринного світу і що прийшло до них з простору культури. Коли ми розглядаємо життя тварин та досвід, що відсилає нас до цього життя, саме по собі випливає питання про неминучість деяких культурних джерел гендерного дисплею. Але Гофман вважає, що, для розгляду цієї проблеми набагато важливішим ресурсом дисплеїв є джерело, яке знаходиться безпосередньо в домі людини – це стосунки між батьками та дитиною. Комплекс стосунків між батьками та дитиною, взятий у своїй дещо ідеалізованій версії, характерній для середнього класу, має ряд досить специфічних властивостей, які можна розглядати як безпосередні джерела поведінкової образності [5, 317]. По-перше, більшість людей перестают бути дітьми, що опікуються батьками та/чи старшими братами і сестрами в якості батьків (чи старших братів/сестер). Таким чином, рано чи пізно всім стає доступною «дзеркальна» позиція. Отже, обидві статі набираються досвіду в обох ролях – джерело вільної від статевих детермінант поведінки. По-друге, наші паттерни проживання та наслідування досить однозначно дають нам зрозуміти, що батьки є єдиним прикладом влади у всьому соціумі, які чесно та правомірно можуть заявити, що справляють на нас, своїх підлеглих-дітей, тимчасовий вплив та тиск «в наших же інтересах». Але справедливість та гармонія знаходяться зовсім не тут. Те, що дається одному поколінню, передається таким чином наступному, а не батькам. Ця важлива неогоїстична можливість в суспільстві весь час підлягає нехтуванню з боку молоді. Вони намагаються показати, що батьківська влада може бути дезорієнтуючою, гнітючою, неефективною. Конфлікт поколінь, який може виникнути через будь-яку причину, є найактуальнішим прикладом. Настанова батьків обирати професію лише певного виду, на кому одружуватись/за кого виходити заміж – це найпростіші та найпопулярніші причини, через які може виникнути цей конфлікт, в результаті якого діти і намагаються показати батькам, що їх влада є гнітючою, навіть у випадку, коли батьки все ж таки матимуть рацію. Комплекс батько-дитина є, на думку Гофмана, загальним фондом досвіду, з якого ми всі одержуємо фундаментальні методи поведінки в соціальному зібранні дорослих. «Звернення цього ієрархічного комплексу за допомогою вираження в ритуалі покликани привнести в наше міжособистісне спілкування деякий незмагальний елемент, деякий наліт родинності, форму м'якого контролю» [5, 321]. Прямий інтерес Гофмана лежить в контексті того, як індивіди використовують свої тіла, предмети в руках тощо для того, щоб змалювати свій соціальний портрет. В соціальних ситуаціях індивід може висловити те, що він вважає своєю соціальною ідентичністю. Крім того, він може виявити свої почуття та наміри, а саме цієї інформації потребують інші члени зібрання, в якому знаходиться індивід, для того щоб побудувати свої власні стратегії дії.

Саме від поінформованості інших буде залежати те, чи вдасться здійснити носію ідентичності свої власні стратегічні розробки власних дій. Тут кваліфікуються і гендерні стилі, оскільки такі стилі поведінки можуть бути прикладеними до будь-якої соціальної ситуації.

У контексті ідентичності та гендерної ідентичності працює гофманівський концепт стигми. Стигма визначається як ситуація, коли індивід вважається нездатним до повноцінного соціального життя. Визначаючи поняття стигми в межах власної теорії Гофман виходить з трактування таких понять, як віртуальна соціальна ідентичність та істинна соціальна ідентичність [6].

Віртуальна соціальна ідентичність – це ті характеристики, якими ми наділяємо індивіда на основі здійснення ним певного вчинку. Досить часто дані ідентичності можуть не співпадати. В результаті такого неспівпадіння ми змушені наново класифікувати індивіда, переносити його з однієї соціально очікуваної категорії до іншої, змінювати нашу оцінку індивіда. Формування віртуальної ідентичності відбувається в ситуації взаємодії, під час якої ми можемо виявити в індивіда небажані для нього характеристики, які перетворюють його в неповноцінного, зіпсованого, такого, що має певний недолік чи дефект. Певну сукупність таких «дефективних якостей», як вважає Гофман, доцільно означити поняттям «стигма» [3].

Різноманітні форми стигми типово виникають в ситуації негативного впливу, наслідком якого є стигматизація певних індивідів. Наприклад, під час комунікації ми дізнаємось, що наш співрозмовник досить добре орієнтується в косметичці як для чоловіків, так і для жінок. На основі цього ми можемо прийти до висновку, що наш співрозмовник – метросексуал. В тій ситуації, коли ми не сприймаємо метросексуальність людини як норму, ми починаємо ставитись до цієї людини як до такої, що має недолік. Люди з більш критичною оцінкою можуть взагалі прийти до висновку, що їх співрозмовник – представник сексуальних меншин. Тобто, термін стигма використовується для позначення такої якості, яка видає будь-яку ганебну властивість індивіда. Це особливий тип співвідношення між стереотипом та рисою. Характер риси, яка позначається терміном стигма, визначається ставленням оточуючих до цієї якості.

На думку Гофмана, поняття «стигма» відкриває подвійне питання: чи вважає стигматизований індивід, що про його незвичайність вже відомо оточуючим чи про неї стане відомо в момент спілкування – чи він припускає, що їм про неї невідомо і вони помітять її не одразу? Гофман пояснює зміст даних питань за допомогою двох понять: «здійсненого сорому» (якому відповідає перше питання) та «можливого сорому». Дані поняття мають істотну різницю, хоча стигматизованим індивідам частіше за все притаманний досвід обох ситуацій. Тут знову можна звернутись до прикладу з представниками сексуальних меншин, адже саме ці люди найчастіше відчувають на собі вплив обох ситуацій.

Наприклад, людина-трансвестит, яка змушена постійно перебувати у стані напруги в новому оточенні через можливість виказати себе та своє минуле, не знаючи, яка за цим слідуватиме реакція. Також Гофман задається питанням про те, на основі чого виникає явище стигматизації людини серед нормальних людей? В середовищі однієї соціальної категорії люди можуть створювати стандартизовані правила поведінки, яким повинні чітко та безумовно підкорюватись всі інші. Ті, хто створюють такі правила, їх лише дотримуються, а інколи вважають, що ці правила на них взагалі не поширюються. В першому випадку встановлена норма виконується, а в другому – лише підтримується.

Проблема стигми, як вважає Гофман, виникає саме тоді, коли всі учасники ситуації очікують, що певна категорія людей повинна не просто підтримувати якусь норму, а виконувати її безумовно з усіма її приписами. Наприклад, очікування типових «жіночих» дій, які історично склалися в неписані правила поведінки, з боку представниць жіночої статі. Крім того, можлива ситуація, коли індивід не зможе відповідати бажаним відносно нього очікуванням з боку інших, але така ситуація не турбуватиме його. Відчуження відмежовуватиме його від інших людей, власні уявлення про ідентичність захищатимуть його.

Засвоєні стигматизованим індивідом стандарти ширшої спільноти дозволяють йому помічати те, що інші вважають за недолік, а це примушує його усвідомлювати та визнавати, що він дійсно не є тим, ким він має бути насправді. В повсякденних практиках для позначення стигми використовуються особливі терміни: «каліка», «кретин», «виродок» та ін. Ці терміни загалом використовують як певні образні висловлювання метафоричного характеру - тобто на первинне значення даних термінів не звертається увага.

За твердженням Гофмана, в ситуаціях соціальної взаємодії з індивідом, у якого є певна стигма, або існує припущення, що вона в нього є, оточуючі схильні вдаватись до категоризацій, які можуть не відповідати ситуації. В результаті цього може виникнути ситуація незручності. Звичайно, можуть бути виключення з таких ситуацій. Стигматизовані індивіди, на відміну від нормальних людей, потрапляють в такі ситуації незручності та ніяковість частіше, в результаті чого можуть навчитися керувати такими ситуаціями набагато раніше за нормальних людей.

Сучасному суспільству, яке майорить палітрою нових гендерних ідентичностей, є притаманною стигматизація індивідів якраз на основі гендерних ідентичностей. Причиною частіше за все є нерозуміння, неприйняття іншого на основі його інакшості у порівнянні з собою, зі своїм оточенням. Найвдячнішим прикладом як стигматизації, так і, відповідно, зміни традиційної гендерної дуальності в ідентичності в сучасному суспільстві є молодіжні субкультури. Яскравим прикладом є молодіжна субкультура емо, чоловіча частина якої за зовнішніми ознаками мало чим відрізняється від жіночої частини останньої. «Попереднє оповіщення», як одна з особливостей гендерного дисплею, в більшості її представників є просто відсутнім. Сюди підпадають всі ознаки, які в першу чергу впадають в очі: зачіска, одяг, косметика, голос тощо. Тобто, у представників субкультури емо змінюється процедура гендерної ідентифікації та сам гендерний дисплей. Зрозумілим він стає виключно для представників самої субкультури, тобто для «включених». Звичайним громадянам же, звиклим до більш зрозумілої демонстрації

гендерної ідентичності, він залишається незрозумілим, на основі чого виникає стигматизація представників даної субкультури, а надалі субкультури в цілому.

Яскравим та найбільш сучасним прикладом демонстрації гендерного дисплею є Інтернет-ресурси, які набули величезної популярності серед населення протягом останніх років. Це мережі, де відкривається можливість он-лайн-спілкування одночасно з величезною кількістю людей, де відкривається можливість досить легко знайти знайому людину та познайомитись з такою людиною, яка найбільш відповідає твоїм інтересам та вподобанням. Мова йде насамперед про «ВКонтакте», «Коннект.ua» та «Однокласники.ru». Ці мережі виступають свого роду дисплеєм ідентичності кожної людини. З одного боку, можна викласти всю правду про себе. Можливість завантаження фотографій, розкриття власних інтересів, бажань, вподобань, думок та особистих записів робить людину абсолютно відкритою для оточуючих. Вона ніби відверто демонструє: я ось такий і не соромлюсь цього! З іншого боку, кожен бажаний може вигадати собі бажаний образ і оформлювати свою сторінку таким чином, як би йому найбільше хотілось, завантажуючи лише вигідну для нього інформацію про себе та приховуючи своє істинне Я. Окрім означених, до ресурсів подібного спрямування можна віднести сайти знайомств, створення фотоальбомів на різних порталах, форуми різних обговорень, соціальні мережі тощо. Сюди ж певною мірою можна віднести найпопулярніший портал серед людей будь-якого віку «Livejournal» («Живий Журнал») – портал для блогів та особистих щоденників. Хоча в нього є своя складність – знайти в ньому людину з реального життя досить важко (лишень за наданою адресою), натомість коло спілкування формується знову ж таки на основі особистих записів (постів), означених інтересів, фотографій тощо. Правдивість само-презентації тут залежить виключно від самої людини – чи писати відверті речі, чи «працювати на показуху» та створення бажаного, вигідного образу для привертання до себе уваги.

Як відомо, становлення ідентичності відбувається саме в процесі соціалізації людини. Гендерна ідентичність, у свою чергу, є невід'ємною частиною ідентичності людини. Певною мірою гендерна ідентичність навіть нав'язується людині в дитячому віці її дорослим оточенням. А звідси впливає те, що гендерна ідентичність більшою мірою залежала від пануючих у суспільстві уявлень стосовно «правильних» гендерних ідентичностей [10]. Сучасному суспільству, як вже стало зрозуміло, притаманна більша свобода вибору при встановленні гендерної ідентичності у людини. Мало того, гендерна ідентичність може змінюватись протягом життя, і не один раз.

Висновки.

1. Проблематика ідентичності постійно та протягом тривалого часу знаходиться в полі зору соціології. Поштовхом до актуалізації її вивчення у другій половині ХХ століття, зокрема, стало формування та розвиток феміністичних рухів, які засвідчили цілком певні зміни в формування сексуальної та гендерної ідентичності.
2. Концепція гендерної ідентичності Ірвінга Гофмана прагнула віднайти засади гендерної детермінації соціальності та міждивідуальних взаємодій шляхом обґрунтування доцільності введення в науковий обіг понять «гендерний дисплей» та «стигма». Змістовна концептуалізація даних понять дозволила І.Гофману в межах

розробленої концепції довести, що в сучасному світі вибір статевої та гендерної ідентичності здійснюється індивідом за його власним розсудом з метою отримання найбільшої вигоди для самого себе.

3. Гендерна ідентичність, згідно з концепцією І.Гофмана, трансформується у відповідності до певних соціальних очікувань індивідів та соціальних вимог, що до них висуваються. Але для сучасних людей проблема полягає не лише в тому, щоб набути обраної ідентичності та примусити оточуючих визнати її, а й в тому, яку саме ідентичність обрати, як її представити, і як її змінити, якщо вона втратить свою актуальність. Задана гендерна поведінка породжує певні гендерні стереотипи, які не співвідносяться з конкретно біологічною статтю та стають певними культурно обумовленими стереотипами. Запропонований у статті аналіз гофманівських концептів та надана аргументація стосовно можливості їх застосування для сучасної мінливої соціальної реальності свідчить про їх дієвість в межах цієї реальності. Саме тому більш широке використання цих концептів може стати перспективним інструментом для вироблення способів взаємодії та порозуміння між носіями кардинально відмінних і суперечливих гендерних ідентичностей.

Література: 1. Вахштайн В.С. Драматургическая социология Ирвинга Гофмана: два прочтения // Социологическое обозрение. Том 3. – 2003. - № 4. – с. 104-118. 2. Гофман И. Гендерный дисплей // Введение в гендерные исследования. Часть 2: Хрестоматия / Под ред. С.В. Жеребкина. – Харьков: ХЦГИ, 2001; СПб.: Алетейя, 2001. – с. 306-335. 3. Гофман И. Стигма: заметки об управлении испорченной идентичностью. Часть 1. Стигма и социальная идентичность. Часть 2. Контроль над информацией и социальная идентичность (главы 3-6). Пер. М.С. Добряковой. Е. Goffman. Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity. . N.Y.: Prentice-Hall, 1963. Chapters 1 and 2 (3-6). - <http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/41800.html>. 4. Гофман И. Самость и повседневность / Представление себя другим в повседневной жизни / Пер. с англ. И вступ. статья А.Д. Ковалева. М.: Канон-Пресс-Ц, Кучково поле, 2000. 5. Заковоротная М.В. Идентичность человека / Социально-философские аспекты. Ростов-на-Дону, Издательство Северо-Кавказского научного центра высшей школы, 1999. 6. Кісь Оксана. Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні. «Часопис І». – 2003. - №27. 7. Луценко О. Гендерний аналіз конструктів буденної свідомості сучасної молоді / Філософсько-антропологічні судії 2001. Спецвипуск. – К.: Стилос, 2001. – с. 117-129. 8. Маерник М. Ориентации, которые мы выбираем. - <http://www.zn.ua/3000/3050/49036/>. 9. Малахов В.С. Неудобства с идентичностью // Вопросы философии. 1998. - № 2. – с. 43-53. 10. Малес Л.В. Гендерна сегрегація в процесі соціалізації // Філософсько-антропологічні судії 2001. Спецвипуск. – К.: Стилос, 2001. – с. 109-117. 11. Соколова О.В. Существование пола на пределе: «нулевой пол» // Вестник Башкирского университета. Т. 13. - 2008. - №3. – с. 655-658.